

краткого изложения, точности фактического материала и его концентрации, а также о целевой аудитории будущего издания.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Виды справочных изданий** [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://students-library.com/library/read/41163-vidy-spravocnyh-izdaniy>. – Дата доступа: 14.03.2022.

2. **Петрова, Л. И.** Основы редактирования. Системный подход в деятельности редактора / Л. И. Петрова. – Минск : Букмастер, 2012. – 384 с.

3. **Редактирование** справочно-энциклопедической литературы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://zinref.ru/000_uchebniki/02800_logika/011_lekcii_gaz-nie_44/317.htm. – Дата доступа: 14.03.2022.

4. **Редакторская** подготовка изданий : учебник / С. Г. Антонова [и др.]. – Москва : МГУП, 2002. – 468 с.

Рассматривается вопрос организации работы редактора над изданием энциклопедического издания. Этапы создания приведены в соответствии с личным опытом и теоретическими знаниями по подготовке энциклопедических изданий. Схема последовательных действий редактора при подготовке таких изданий позволяет создать качественный и востребованный продукт.

The article considers the issue of organizing the editor's work on the publication of an encyclopedic edition. The stages of creation are given in accordance with personal experience and theoretical knowledge on the preparation of encyclopedic publications. The scheme of consecutive actions of the editor in the preparation of such publications allows to create a high-quality and in-demand product.

Цітавец А.І. (Мінск)

ХАРАКТАРЫСТЫКА ДРУКУ КІРЫЛІЧНЫХ ВЫДААННЯЎ 1644–1648 гг.

Адным з прыярытэтных навуковых даследаванняў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ЦНБ НАН Беларусі) з'яўляецца вывучэнне кірылічных выданняў XVI–XVIII стст. Вынікі выкананай работы адлюстраваны ў

каталогах кірылічных выданняў з уласнай калекцыі, якія выйшлі ў 2017–2020 гг. [8; 9; 10]. Яны ўключаюць апісанне 78 экзэмпляраў 63 выданняў 1558–1638 гг. з усходнеславянскіх друкарняў. Падрыхтаваны і аддадзены ў друк трэці выпуск каталога XVII ст. з апісаннем выданняў 1638–1644 гг., рыхтуецца макет чацвёртага выпуску з апісаннем 21 асобніка 19 выданняў 1644–1648 гг. расійскіх (14 асобнікаў 13 выданняў), беларускіх (3 асобнікі 3 выданняў) і ўкраінскіх (4 асобнікі 3 выданняў) друкарняў. Засяродзім увагу на кнігах, уключаных у чацвёрты выпуск каталога.

Прадукцыя расійскага друку гэтага перыяду складаецца з бога-службовых кніг, а таксама зборнікаў твораў айцоў царквы [3; 5; 7; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 24; 25; 27]. Асабняком стаіць адзінае пазачаркоўнае, свецкае выданне – «Граматыка» Мялеція Смятрыцкага [13].

У асноўным гэта кнігі вялікага фармату – 2°, тры кнігі – у чацвёртую долю аркуша [13; 25; 27], адна – у восьмую [7]. Самым вялікім аб’ёмам вылучаецца асобнік «Зборніка з 71 слова» [24]. Параметры кнігі складаюць: 340 × 210 × 143 мм (вышыня, шырыня, таўшчыня кніжнага блока з вокладкай), у асобніку 874 аркушы (у поўным экзэмпляры – 879 арк.) [1, с. 331].

Расійскія выданні з’яўляюцца прадукцыяй Маскоўскага друкаванага двара, дзяржаўнай друкарні, спансіраванай з казны. Яны былі надрукаваны па царскіх указах спачатку Міхаіла Фёдаравіча, затым Аляксея Міхайлавіча пры патрыяршстве Іосіфа [12].

Асаблівасцю паліграфічнага афармлення маскоўскіх выданняў з’яўляюцца нумарацыя па аркушах (адсутнічае ў Канонніку [7]), адсутнасць тытульных аркушаў, кастодаў. Друкары ставілі свае імёны на старонках надрукаванага тэксту [23, с. 17–18]. У двух асобніках такія «клейма» выяўлены на карашковым згібе аркушаў [5; 18], у васьмі – пад наборнай паласой [5; 14; 15; 17; 18; 19; 24; 25]: «пет» [Пётр] «фед» [Фёдор], «лев» [Лев] [19].

Пад наборнай паласой працаўнікі пакідалі і іншыя пазнакі. На аркушах «Лесвіцы» надрукавалі словы «и соушїа в тебѣ», «гл(агол)е-маа» [5, арк. 220, 238 адваротны (II)], на аркушы Канонніка – слова «процвѣте» [7, арк. 434]. У кнігах Маскоўскага друкаванага двара выяўлены шматлікія прыклады дэфектаў друку: нядбайна замазаныя фарбай памылкі ў словах, няправільна надрукаваныя калонтытулы, калонлічбы. Выпраўленне памылак ажыццяўлялася заменай аркушаў з сапаваным тэкстам шляхам уклеивання новага ліста з выпраўле-

ным тэкстам [19; 27], забельвання выяўленых памылак, па-над якімі ў некаторых выпадках выконваўся новы друк.

Дэкаратыўнае афармленне ўключае застаўкі, ініцыялы, ламбарды, вязь, рамкі для маргіналій, а таксама гравюры. У арнаментыцы таксама прыкметны дэфекты друку: бачны сляды запэцканых фарбай беражкоў дошак, з якіх адціснутыя элементы дэкаратыўнага ўпрыгожвання, ламбарды наплываюць на тэкст, радкі тэксту чорнага друку адціснуты па-над чырвоным і наадварот, кінаварны тэкст «напаўзае» на тэкст чорнага друку.

Застаўкі, выкананыя ў старадрукаваным стылі, як і ўсе астатнія элементы арнаментыкі, як правіла адціснутыя са старых дошак з расколінамі і стратамі бакавых фрагментаў, таму адбіткі часта невыразныя, змазаныя. Найбольшую колькасць заставак структурае тэкст у экзэмплярах Служэбніка – 19 заставак з 7 дошак (у поўных экзэмплярах 21 застаўка з 8 дошак) [11, с. 421; 27] і Каноніка – 19 заставак з 5 дошак (у поўных экзэмплярах 20 заставак з 5 дошак) [7; 11, с. 424]. Самае сціплае дэкаратыўнае афармленне ў асобніках месячных Міней за сакавік, лістапад 1645 г., чэрвень, жнівень 1646 г. [14; 15; 16; 17] – 2 застаўкі з 2 дошак; у два разы больш заставак у вераснёўскай Мінеі 1644 г. – 4 застаўкі з 4 дошак [18].

Гравіраваныя канцоўкі адсутнічаюць, для завяршэння тэксту выкарыстана звужэнне канцавой паласы ў выглядзе трыкутніка, а таксама канцоўкі з астэрыскаў ці знакаў прыпынку [3]. Ініцыялы выкарыстоўваюцца ў дэкаратыўным афармленні дастаткова рэдка – часцей за ўсё на выданне прыходзіцца ўсяго адзін ініцыял (у пераважнай большасці «Б»). Выключэнне складаюць асобнікі Евангелля – 5 ініцыялаў з 4 дошак [3]; і «Зборніка з 71 слова» – 2 ініцыялы з 2 дошак [24]. Няма ініцыялаў у Каноніку і Святцах [7; 25].

Ламбарды прысутнічаюць ва ўсіх маскоўскіх выданнях. Асабліва багата ўпрыгожаны ламбардамі кнігі малага фармату: Служэбнік – 200 ламбардаў з 66 дошак [27]; Канонік – 91 ламбард з 44 дошак [7].

Ва ўсіх асобніках выяўлены загалюкі раздзелаў, выкананыя традыцыйнай вяззю са шчыльным перапляценнем літар, адзінае выключэнне – Граматыка, у якой вязі зусім няма [13]. Ілюстрацыі ёсць у Евангеллі і «Лесвіцы» [3; 5].

Беларускія выданні выйшлі з друкарняў праваслаўных брацтваў Вільні (друкарня брацтва Святога Духа) [2] і Куцейна (друкарня Багаяўленскага манастыра) [4; 30], вядомых сваёй дзейнасцю па абароне праваслаўнай веры. Яны выйшлі ў свет дбайнасцю розных

духоўных асоб: Евангелле – па благаславенні канстанцінопальскага патрыярха Парфенія II [2]; Трэфалагіён – «дабраславеннем Сільвестра Косава, мітрапаліта кіеўскага» [30]¹.

Асаблівасцю іх паліграфічнага афармлення з’яўляюцца фаліяцыя, наяўнасць тытульных аркушаў, кустадаў. У адрозненне ад маскоўскіх выданняў тут дэфекты друку нешматлікія: сустракаюцца памылкі ў нумарацыі [2; 4], выяўлены адзінкавыя прыклады выпраўлення слоў, яны выкананы іншым чынам – з дапамогай налесткі [2, арк. 259]. Працы над памылкамі ў друкарні надавалася больш увагі: напрыканцы кнігі змясцілі спіс памылак друку «Да чытача», пад якім падпісаўся «Гавриил Иоаннович, игумен Евейский, типограф общего жития» [2, арк. [1]].

Беларускія выданні адрозніваюцца наяўнасцю шматлікіх элементаў упрыгожвання: застаўкі, канцоўкі, ініцыялы рознага малюнка, вязь², багаты наборны арнамент, звужэнне канцавых палос. Ламбарды, якіх так многа ў маскоўскіх выданнях, тут зусім адсутнічаюць. Асноўная роля ва ўпрыгожванні кніг належыць тытульным аркушам. Для дэкаратыўнага афармлення выкарыстаны як старыя дошкі, якія засталіся ад папярэдніх выданняў, так і новыя.

Украінскія кнігі прадстаўляе капітальнае выданне Кіева-Пячэрскай лаўры – Трэбнік («Трэбнік Пятра Магілы») [29], а таксама прадукцыя прыватнай друкарні выдаўца беларускага паходжання Міхаіла Слэзкі [20; 26]. Трэбнік быў выдадзены «благословением и повелением» мітрапаліта кіеўскага і галіцкага Пятра Магілы [29]; Намаканон і Служэбнік – «тщанием и иждивением» Арсенія Жаліборскага, біскупа львоўскага [20; 26].

З гэтымі кнігамі быў звязаны камерцыйны канфлікт згаданых асоб. 15 траўня 1646 г. Пётр Магіла забараніў Міхаілу Слэзку перадрукоўваць кнігі, выдадзеныя Кіева-Пячэрскай лаўрай, а 17 траўня 1646 г. нават абвясціў яму анафему. Нягледзячы на гэта 12 жніўня 1646 г. Слэзка па замове Арсенія Жаліборскага перадрукаваў у Львове Намаканон, а 23 жніўня – Служэбнік, хаця абедзве кнігі раней былі тройчы выдадзены ў лаўры [31, № 90, 91]. Праз некалькі дзён пасля выдання Трэбніка 1646 г. Пётр Магіла памёр, так і не зняўшы анафемы з прагматычнага канкурэнта [6, с. 211–221; 22, с. 286].

¹ У Актоіху Іаана Дамаскіна [4] няма адпаведных згадак.

² У Трэфалагіёне [30] вязь без шчыльнага спляцення літар.

Асаблівасцю паліграфічнага афармлення ўкраінскіх выданняў з'яўляюцца нумарацыя па аркушах [20; 26] і па старонках [29], наяўнасць тытульных аркушаў³, кустадаў. Сустрэкаюцца нешматлікія памылкі ў нумарацыі, памылкі ў словах, выпраўленыя чарнілам ад рукі [29]. Пры апісанні асобніка Намаканона [20] быў выяўлены ва-рыянт набору, не адзначаны ў каталогу Таццяны Каменевай. Даследчыца апісала кнігу як «выданне без кінавары» [31, № 90], аднак у асобніку ЦНБ НАН Беларусі двухколёрны друк, роўна як і ў экзэмпляры Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі [21].

У прадмове да Трэбніка [29] Пётр Магіла надаў увагу разбору памылак з папярэдніх выданняў: На яго думку, яны адбыліся «частю с простоты и нерозсудку корректоровъ, частю тежъ з неосторожности писаров, а особливе под небытность пастыровъ православныхъ в церкви русской, в который часъ таковыя книги ценсуровати и оныя на свѣтъ выдавати важилися». Але калі і былі якія-небудзь «погрѣшения либо помылки в тыхъ Требникахъ», то «спасенію нашому нѣчого не шкодят» [29, арк. [4] адваротны]⁴. Напрыканцы Пётр Магіла загадаў пастырам усё ж кіравацца яго выданнем Трэбніка [28, с. 266–268].

Намаканон і Трэбнік маюць тытульныя аркушы (у асобніку Служэбніка [26] ён не захаваўся), на адвароце якіх гравюры з гербамі апекуноў выдання. Усе старонкі ў лінейных рамках (акрамя Служэбніка [26]). Застаўкі ў асноўным носяць ілюстрацыйны характар: у цэнтры змешчаны клеймы з выявамі святых, рознымі сюжэтнымі кампазіцыямі. Кнігі насычаны ініцыяламі часта з выявамі людзей, жывёл і міфічных персанажаў. Вялікая колькасць наборнага арнаменту напаўняе старонкі дадатковымі дэкаратыўнымі элементамі. У загалюках вязь ужо без шчыльнага перапляцення літар [26; 29], у Намаканоне яе няма зусім [20]. Кнігі забяспечаны сюжэтнымі ілюстрацыямі, на многіх падпіс знакамітага гравёра Іллі [26; 29].

Вывучэнне старадрукаў працягваецца, з вынікамі гэтай работы можна будзе азнаёміцца ў наступных выпусках каталога кірылічных выданняў XVII ст. з калекцыі ЦНБ НАН Беларусі.

³ У асобніку Служэбніка [26] тытульны аркуш не захаваўся. У асобніку Трэбніка [29, экз. K16-18/Ср16] тры тытульныя аркушы.

⁴ Графічная перадача тэксту спрошчана.

1. **Дадыкин, А. В.** Книги кириллической печати XVI–XVII веков в Научной библиотеке Московского университета : каталог / А. В. Дадыкин, В. И. Ерофеева ; Научная библиотека МГУ им. М. В. Ломоносова. – Москва : Индрик, 2021. – 829, [2] с. : ил.
2. **Евангелие.** – Евье (Вильна): типография братства Святого Духа, 1644. – 308 л.
3. **Евангелие.** – Москва : Печатный двор, 1644. – 486 л.
4. **Иоанн Дамаскин.** – Кутейно : типография Богоявленского монастыря, 1646. – 292 л.
5. **Иоанн Лествичник.** – Москва : Печатный двор, 1647. – 347 л.
6. **Исаевич, Я.** Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич. – Львів, 2002. – 520 с.
7. **Канонник.** – Москва : Печатный двор, 8 сентября 1646. – 500 л.
8. **Кириллические** издания XVI века из коллекции Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси : каталог / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост.: Е. И. Титовец (отв. сост.) [и др.] ; редкол.: А. И. Груша (гл. ред.) [и др.]. – Минск : Беларус. навука, 2017. – 297 с. : ил.
9. **Кириллические** издания XVII века из коллекции Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси : каталог / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост.: Е. И. Титовец (отв. сост.) [и др.] ; редкол.: А. И. Груша (гл. ред.) [и др.]. – Минск : Беларуская навука, 2019. – Вып. 1. – 503 с. : ил.
10. **Кириллические** издания XVII века из коллекции Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси : каталог / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост.: Е. И. Титовец (отв. сост.), О. А. Губанова, П. Д. Скурко ; редкол.: А. И. Груша (гл. ред.) [и др.]. – Минск : Беларуская навука, 2020. – Вып. 2 : 1626–1638 гг. – 304 с. : ил.
11. **Кириллические** издания Ростовско-Ярославской земли 1493–1652 гг. : каталог / под ред. И. В. Поздеевой. – Ярославль ; Ростов, 2004. – 632 с., [32] с. ил. : ил.
12. **Книги** кирилловской печати, изданные в Москве в XVI–XVII веках : сводный каталог / М-во культуры РСФСР, Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина, Отд. редких книг ; сост. А. С. Зёрнова. – Москва, 1958. – 152 с.
13. **Мелетий Смотрицкий.** Грамматика. – Москва : Печатный двор, 1648. – 378 л. Экземпляры: К16-18/Нр75, К16-18/Нр126.
14. **Минея** служебная, август. – Москва : Печатный двор, 1646. – 494 л.
15. **Минея** служебная, июнь. – Москва : Печатный двор, 1646. – 361 л.
16. **Минея** служебная, март. – Москва : Печатный двор, 1645. – 306 л.
17. **Минея** служебная, ноябрь. – Москва : Печатный двор, 1645. – 528 л.

18. **Миняя** служебная, сентябрь. – Москва : Печатный двор, 1644. – 447 л.
19. **Миняя** служебная, февраль. – Москва : Печатный двор, 1646. – 332 л.
20. **Номоканон**. – Львов : Типография Михаила Слѣзки, 1646. – 98 л.
21. **Номоканон** [Электронный ресурс]. – Львов : Тип. Михаила Слѣзки, 1646. – 98 л. // Книжные памятники – собрание ценных изданий. – Режим доступа: <https://kp.rusneb.ru/item/reader/nomokanon-si-est-zakonopravilnik>. – Дата доступа: 03.03.2022.
22. **Першодрукар** Иван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.) : збірник документів / Головне архівне управління при Раді Міністрів Української РСР, Центральний державний історичний архів УРСР у Львові ; [упорядники: Я. Д. Ісасвич та ін. ; редколегія: О. Г. Мітюков (голова) та ін.]. – Київ : Наукова думка, 1975. – 341, [2] с., [20] л. іл.
23. **Работа** с редкими и ценными изданиями : идентификация экземпляров московских изданий кирилловского шрифта 2-й половины XVI–XVIII вв. : методические рекомендации / Государственная библиотека СССР имени В. И. Ленина, НИО редких книг (Музей книги) ; [составитель А. А. Гусева ; редактор И. М. Полонская]. – Москва : Государственная библиотека СССР имени В. И. Ленина, 1990. – 95, [1] с.
24. **Сборник** из 71 слова. – Москва : Печатный двор, 1647. – 879 л.
25. **Святцы**. – Москва : Печатный двор, 1646. – 429 л.
26. **Служебник**. – Львов : Типография Михаила Слѣзки, 1646. – 316 л.
27. **Служебник**. – Москва : Печатный двор, 1646. – 651 л.
28. **Титов, Ф. И.** Типография Киево-Печерской Лавры : исторический очерк (1606–1616–1916 гг.). – Киев : Тип. Киево-Печерской Успенской Лавры, 1916. – Т. 1 : (1606–1616–1721 гг.). – Киев : Тип. Киево-Печерской Успенской Лавры, 1916. – 506 с.
29. **Требник**. – Киев : Типография Лавры, 1646. – 1566 с. Экз. К16-18/Ср16; К16-18/Ср254.
30. **Трефологон**. – Кутейно : Типография Богоявленского монастыря, 1647. – 394 л.
31. **Украинские** книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. : каталог изданий, хранящихся в Государственной библиотеке СССР им. В. И. Ленина / Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина, Отд. редких книг ; сост. Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. – Вып. 1 : 1574 г. – I половина XVII в. – Москва, 1976. – 447, [1] с. : ил.

Рассматриваются отличительные черты печати кириллических изданий 1644–1648 гг. из коллекции Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси. Анализируются особенности оформления российских, белорусских и украинских изданий.

The distinctive features of the printing of Cyrillic editions of 1644–1648 are considered from the collection of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus. The design features of Russian, Belarusian and Ukrainian editions are analyzed.

Шустова Ю.Э. (Москва)

ИСТОЧНИКИ ТИТУЛЬНОГО ЛИСТА БРЕСТСКОЙ БИБЛИИ 1563 г.

Библия («Biblia święta, tho iest, Księgi Starego y Nowego Zakonu, właśnie z Żydowskiego Greckiego y Łacińskiego, nowo na Polski język, z pilnością y wiemie wyłożone»), изданная в переводе на польский язык 4 сентября 1563 г. в типографии брестского старосты, канцлера Великого княжества Литовского князя Николая Радзивилла Черного, стала самым ярким и знаковым изданием этой типографии и сыграла особую роль в распространении протестантского (социнианского) вероучения на белорусских и украинских землях. Она имеет несколько условных названий: Брестская Библия – по месту издания; Радзивилловская Библия – по имени основателя типографии, по инициативе и на средства которого она была издана; Пиньчувская Библия – по названию места подготовки перевода.

Работу над переводом Библии начал в 1557 г. ректор Пиньчувской академии Гжегож Оршак (1520–1567) под эгидой Жака Кальвина. Также над переводом книг Ветхого и Нового Заветов трудились богослов, автор первой грамматики польского языка француз Петр Статориус (около 1530 – 1591), крупный деятель польской Реформации Ян Лаский (1499–1560), богослов Симон Зак (около 1507 – около 1591), итальянский богослов, преподававший иврит в нескольких университетах Европы, Франциск Станкар (1501–1574), переводчик, кальвинистский священник Якуб Любельчик (1530–1563) и др. [3, с 114–126]. В качестве источников перевода были использованы греческие (Септуагинта), латинские (Вульгата) и французские переводы. Издание богато украшено ксилографическими иллюстрациями, заставками, инициалами, наборными украшениями.